

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԵՐՅԱՆ
(Փոխանորդ Արարատյան թեմի)

ՕՇԱԿԱՆԻ ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ-ՄԱՇՏՈՅ ԵԿԵՂԵՅԻՆ

1. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան եկեղեցին մեր հնագույն և պատմական եկեղեցիներից մեկն է:

Հստ պատմական տվյալների, Ս. Մեսրոպի գերեզմանի վրա տարբեր ժամանակներում կառուցվել են երեք անգամ վկայարան-եկեղեցիներ, առաջինը Վահան Ամատունու կողմից 441 թվականին, երկրորդը Փիլիպոս Աղբակեցու (1635—1655) կողմից 1639—1645 թվականներին և երրորդը Դևոթ Դ-ի (1866—1885) կողմից 1873 թվականին:

Խորենացին Ս. Մեսրոպի մահվան մասին գրում է. «Սուրբ Սահակի վախճանվելուց վեց ամիս հետո, մեհեկան ամսի տասներեքին, երանելի Մեսրոպն էլ այս աշխարհից փոխվեց Վաղարշապատ քաղաքում»¹:

Ս. Սահակ վախճանվել է 439 թվականի հայոց նավասարդ ամսի 30-ին, որը համապատասխանում է սեպտեմբերի 7-ին, հինգշաբթի, իսկ Ս. Սահակի վախճանումից վեց ամիս հետո, ինչպես հիշատակում է Խորենացին, Վաղարշապատում վախճանվում է Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը, մեհեկան ամսի 13-ին, որը համապատասխանում է 440 թվականի փետրվարի 17-ին, շաբաթ²:

1 Մովսես Խորենացի, «Հայոց պատմություն», Երևան, 1961, էջ 349:

2 «Արարատ», 1912, № 5—6, էջ 500—503: Տե՛ս նաև «Մեսրոպ Մաշտոց», հոդվածների ժողովածու, Երևան, 1962, էջ 185:

Կորյունը և Խորենացին վկայում են, որ Ս. Մեսրոպն իր կյանքի վերջին օրերն անց է կացրել Վաղարշապատ մայրաքաղաքում՝ Ս. էջմիածնի Կաթողիկոսարանում, կաթողիկոսի տեղապահի պաշտոնում:

«Սակայն ավետարանական ընթացքն ու Սուրբ Եկեղեցու վերակացությունը Աստծու շնորհով առանց պակասության առաջ էր տանում և ավելի ևս հզորում, ջանք էր թափում, ամենքին հորդորում»³:

Որ իրոք Ս. Մեսրոպը Ս. Սահակից հետո եղել է կաթողիկոսական տեղապահ, այդ հարցը բազմակողմանիորեն քննարկել է մեծանուն հայագետ Հ. Աճառյանը իր «Մեսրոպ Մաշտոց» արժեքավոր աշխատության մեջ⁴:

2. Ս. ՄԵՍՐՈՊԻ ՄԱՀՆ ՈՒ ԹԱՂՈՒՄԸ

Ս. Մեսրոպ իր մահվան նախօրյակին հիվանդանում է:

Հիվանդության գույժը ցնցում է Հայոց աշխարհը: Հայ մեծ ուսուցչի և կրթական առաքյալի սնարը շրջապատվում է նրա աշակերտներով, որոնց անունները հիշատակում է Կորյունը. դրանք են Հովսեփը և Թադևոսը հոգևորականներից, իսկ ղինվորականներից Վահան Ամատունին՝ Մեծ Հայաստանի հաղափառ, Հմայակ Մամիկոնյանը՝ քաջ Վարդանի եղբայրը, բոլորը Ս. Մեսրոպի ձեռքի տակ սնված և ուսած անձեր:

3 Կորյուն, «Վաղբ Մաշտոցի», Երևան, 1962, էջ 127:

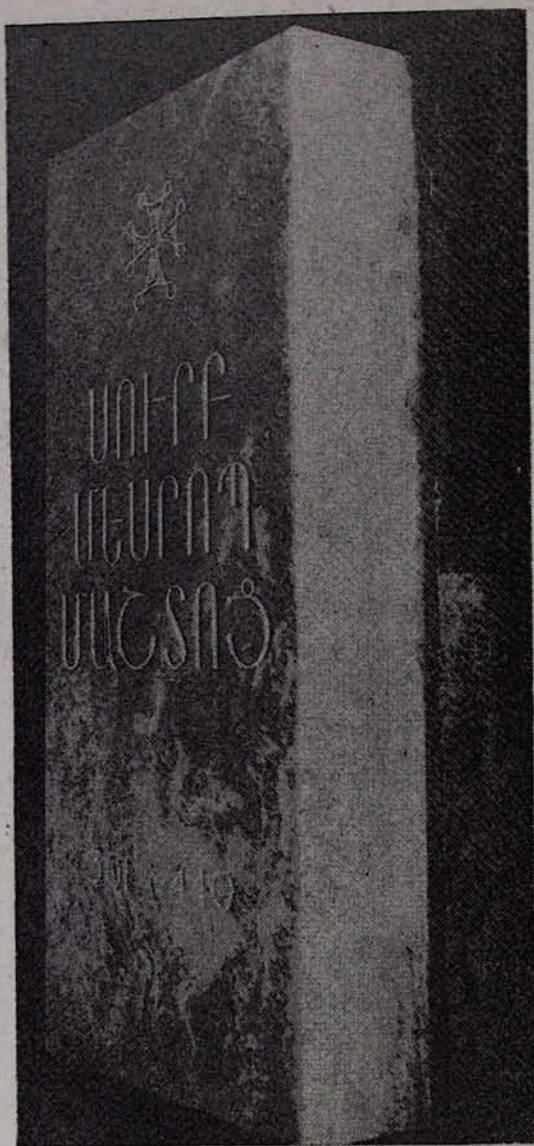
4 Տե՛ս «էջմիածին», 1962, Ա, էջ 34:

Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցին

Կորյունը, որպես ականատես, Մաշտոցի մահվան վերջին րոպեների մասին հայտնում է հետևյալը. «Եվ մինչդեռ սրբի ձեռները կարկառված էին դեպի երկինք, խաչանման, լուսավոր, շողավոր ձևով սքանչելի տեսիլ երե-

վաց այն ապարանքի վրա, ուր վախճանվում էր երանելին. և ամեն մարդ ինքը տեսավ այդ, և ոչ թե ընկերը պատմեց: Եվ նա սրբերին սեր ու միաբանություն ավանդեց, մերձավորներին ու հեռավորներին օրհնությամբ

Ա. Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանաքարը

պսակեց և հաճոյական աղոթքը Քրիստոսին հասցնելով՝ հանգչավ»⁶։

Խորհնացին վկայում է, թե Ա. Մեսրոպի աճյունները Հայաստանի ո՛ր մասում ամփոփելու շուրջ վիճաբանություն է ծագում իշխանների և ժողովրդի միջև։ Վիճողները երեք մասի են բաժանվում. առաջին խումբը՝ տարոնցիները, առաջարկում էին Ա. Մեսրոպին, իբրև Տարոնի դավակ, թաղել նույն հողում, Աշտիշատում, Ս. Սահակ Պարթև կաթողիկոսի կողքին։ Երկրորդ խումբը ուզում էր տանել Գողթն գավառը, որտեղ առաջին անգամ

իր քարոզչության տեղ ընտրել էր Ս. Մեսրոպը (ըստ «Յայսմատուրք»-ի՝ թաղելու Մասրեվանքում)։ Երրորդ խումբն ուզում էր թաղել Վաղարշապատում, սուրբ կույսերի վկայարանների մոտ։ Սակայն Վահան Ամատունին, մեծ Սրբի աշակերտը, որն այն ժամանակ Հայոց աշխարհի հաղարապետն էր, հաջողեցնում է Ս. Մեսրոպի մարմինը իր սեփական գյուղը, Օշական ամփոփելը⁷։

Ս. Մեսրոպի հուղարկավորության թափոնին Վաղարշապատից մինչև Օշական մասնակցել է հոգևորական և աշխարհական մեծ բազմություն, վառված կանթեղներով ու ջահերով, սաղմոսներով, օրհնություններով և հոգևոր երգերով։ Խորհնացու ահնարկած խաշանման լույսը, որը Մեսրոպի մահվան պահին ծագել էր Վաղարշապատում, թաղումից հետո աներևութացել է։

Ի միջի այլոց հիշենք, որ Հ. Ղ. Ինճիճյանը այլ կարծիքի է։ Նա պնդում է, որ Մեսրոպ թաղված պիտի լինի Մշո Հացիկ կամ Խասիկ գյուղում⁸։

Իսկ Հ. Ներսես Սարգսյան, իր «Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս» աշխատության մեջ⁹ կարծում է, թե Ա. Մեսրոպի նշխարների մի մասը թաղված է Հացիկ գյուղի Ս. Մեսրոպի անվան եկեղեցում և նույնիսկ ենթադրում է, որ առաջ Ս. Մեսրոպի մարմինը այնտեղ է թաղվել և հետո է տարվել Օշական։

Հ. Աճառյանը ամենայն իրավամբ հերքում է այդ ենթադրությունը, որը բնավ հիմք չունի, քանի որ պատմագիրների վկայությամբ չի հաստատվում։ Հացիկի Ս. Մեսրոպ եկեղեցին պարզապես նվիրված է եղել մեծ Սրբի անվան, ինչպես ուրիշ զանազան վայրերում գտնված համանուն եկեղեցիները⁹։

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանի վրա Օշականում առաջինը Վահան Ամատունին է, որ Սրբի հիշատակը հավերժացնելու համար, նրա մահից 2—3 տարի հետո, գերեզմանի վրա կառուցում է առաջին գեղեցիկ վկայարանը։

«Իսկ երեք տարի անցնելուց հետո՝ Վահան Ամատունուն հաջողվեց՝ քրիստոսասեր ջանքով սքանչելի տաճար կանգնել տաշած, քանդակած քարերով և տաճարի ներսում շինեց Սրբի գերեզմանը։ Նա Քրիստոսի կենդանաբար մարմնի և արյան սեղանի համար վայելելու, գույնգզույն ոսկով և արծաթով ու թան-

⁶ Մովսես Խորենացի, էջ 349—350։

⁷ Հ. Ղ. Ինճիճյան, «Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մասն Ա, Ասիա, հատ. Ա, Հայաստան», էջ 191։

⁸ Հ. Ն. Սարգիսյան, «Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս», Վենետիկ, 1864, էջ 236—237։

⁹ «Էջմիածին», 1962, Ա, էջ 36։

կազին բարերով պայծառափայլ անոթներ պատրաստեց ի հիշատակ, և մի տեղ հավաքված բոլոր սրբերի հետ Քրիստոսի խաչակրոն վկայի, երանելի Մաշտոցի մարմինը փոխադրեց տաճարի գերեզմանը: Եվ նրա Թաթիկ անունով աշակերտին, մի զգաստ ու բարեպաշտ մարդու, եղբայրների հետ, երանության հասած սրբի համար սպասավոր կարգեցին ի փառս Աստծոն¹⁰:

Ս. Մեսրոպի մահվան հաջորդ տարին իսկ սահմանվեց հատուկ տոն նրա հիշատակին, Սրբի գերեզմանը դարձավ ուխտատեղի:

Կորյունը կանգնեցրեց երկրորդ հոյակապ գրական հուշարձանը Ս. Մեսրոպի մասին 444-ին իր «Վարք Մաշտոցի» աշխատությամբ:

Հետագայում, Օշականում Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանի վրա Վահան Ամատունու կառուցած եկեղեցու մասին պատմության մեջ որևէ հիշատակության չենք հանդիպում մինչև Փիլիպոս Աղբակեցի կաթողիկոսը (1635—1655):

Հովհաննես Կալիկոպոս Շահաթունյանցը («Ստորագրութիւն Կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ զաւառացն Այրարատայ», Բ, էջ 76—83) և Հ. Ղ. Ալիշանը («Այրարատ», էջ 189—194) ենթադրաբար Օշականի եկեղեցու առաջին ավերումը դնում են «Իբր մետասան ամի շինութեանն, նենգութեամբ Վասակայ հակառակորդին Վահանայ, որոց ուրացեալ ջոկք՝ ընդ այլոց արքունի ձմերոցաց աւերեցին և զլամուրն Օշական», ըստ Եղիշեի. «Բայց եթէ և զայն արարեալ էր՝ հաւանելի է, եթէ Վահան կամ պայազատ նորին՝ յետ դարձին նախարարացն ի գերութենէն պարսից՝ նորոգէր և վերականգնէր, սակայն ոչ յիշատակ գտանի ի դիրս և ոչ հին արձանագիր յեկեղեցւոյն»¹¹:

Ենթադրվում է, որ իշխան Սահմադինի ձեռքով մի նորոգություն կատարվել է 1277 թվականին Օշականում, բայց թե ո՞ր է հիշված՝ հայտնի չէ¹²:

Մատենագրական և բանասիրական գրականության մեջ Օշականում Ս. Մեսրոպի գերեզմանի վրա Վահան Ամատունու կառուցած եկեղեցու մասին այսքան տեղեկություններ միայն ունենք: Այդ եկեղեցին ժեղարում հիշատակվում է Առաքել վարդապետ Դավրիժեցու մոտ՝ քանդված և խաբլված: Փիլիպոս Աղբակեցին ժամանակին հիմնովին վերանորոգում է Օշականի եկեղեցին:

Օշականի եկեղեցում, Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանի նախամուտքում, նորակերտ բալալոյա հուշարձանը, հայոց այբուբենով

3. ՓԻԼԻՊՈՍ ԱՂԲԱԿԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԵՎ ՕՇԱԿԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ

Առաքել Դավրիժեցին վկայում է, որ Ս. Մեսրոպի գերեզմանի եկեղեցու վերանորոգությունն սկսվում է 1639 թվականին և ավարտվում 1645 թվականին, Փիլիպոս կաթողիկոս Աղբակեցու օրոք:

«Այլ և զհոյակապ և զլայնահիստ և զբարձրաբերձ տաճար փառացն Աստուծոյ, զհանգըստարան մեծի վարդապետին Սրբոյն Մեսրոպայ այնորիկ, որ եգիտ զգիրս Հայոց, որպէս և բանք պատմութեան նորա ճառեն թէ՛ պարեալ հանգուցին զնա ի գիւղն՝ որ անուանի Օշական. արդ՝ այս տաճար հանգստարանի Սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետին ի վաղ ժամանակաց բովանդակ տանիքն փլուզեալ իջեալ էր, և միայն աւագ խորանն էր մնացեալ ծածուկ, և ի ժամանակս կաթողիկոսութեան իւրոյ սուրբ հայրապետն Փիլիպպոս սկսաւ զայն ևս նորոգել՝ որ և կատար

¹⁰ Կորյուն, էջ 129:

¹¹ Հ. Ղ. Ալիշան, «Այրարատ», էջ 189:

¹² Հ. Անադյան, «Մեսրոպ Մաշտոց», «էջմիածին», 1962, Ա, էջ 37:

րեաց բազում ծախիւք և աշխատութեամբ, խարտեալ քարիւ և մածուցեալ կրով մինչև աւարտեաց զքովանդակն ի թուականիս մերոյ ՌՂԴ, ի փառս Աստուծոյ»¹³:

Փիլիպոս կաթողիկոսի վերանորոգած Օշականի եկեղեցին իր գոյութիւնը պահպանել է շուրջ երկու հարյուր տարի: Այսպես, Հովհաննես եպիսկոպոս Շահաթունյանցը խոստով է 1840 թվականին Օշականի եկեղեցում կատարված վերանորոգչական աշխատանքների մասին. «Յայս գիւղ ամփոփեցաւ մարմին արդիւնաշատ սուրբ վարդապետին Մեսրոպայ... նորոգեաց Փիլիպպոս կաթողիկոս յամի 1639. այլ կամարաշարկ նորա խոնարհեալ՝ փայտիւք ետուն ծածկել ի ժամանակս մեր. և են ամբողջ որմունք նորա կարեւոր բարձրութեամբ, և միշտ նորա բաւական ընդարձակ՝ լեալ յառաջագոյն առանց սեան. ունի զմի և եթ սեղան սրբազան խորհրդոյն, և զերկուս աւանդատունս. յորմն հիւսիսոյ արտաքուստ զբրդունս՝ որք կիսով չափ խոնարհեալ են»¹⁴:

Օշականի եկեղեցին շնայած վերանորոգվել է 1840 թվականին, 60-ական թվականներին սակայն այն շատ վատ դրութիւն մեջ է եղել: Ներսես Ե Աշտարակեցին 1850 թվականին կոնդակ է գրում և իր ցանկութիւնն է հայտնում Սինոդին՝ Օշականի եկեղեցին նորոգելու մասին, որը սակայն ինչ-ինչ պատճառներով չի հաջողվում¹⁵:

Որ իրող Օշականի եկեղեցին 1860-ական թվականներին վերին աստիճանի անմխիթար դրութիւն մեջ է եղել, այդ երևում է նաև Նալբանդյանի հայտնի «Օշական» բանաստեղծութիւնից: Ինչպես հայտնի է, Նալբանդյանը 1860-ական թվականներին Հնդկաստան ուղևորվելիս պաշտոնական գործով, եղել է Ս. Էջմիածնում, ապա ուխտի է գնացել Ս. Մեսրոպի գերեզմանին: Տեսնելով եկեղեցու, մանավանդ մեծ Սրբի գերեզմանի ողբալի դրութիւնը, իր սրտի դառնութիւնն ու բողոքն է արտահայտել հիշյալ բանաստեղծութեամբ.

«Որ ազգին գիր պարգեւեց, կյանք տվեց
հայոց լեզվին,
Ազգը նորա զլացավ գիր ընծայել անշուք
շիրմին»:

Հանգամանքների բերումով այնպիսի անբարեկարգ դրութիւն մեջ են մնացել Ս. Մեսրոպի գերեզմանը և եկեղեցին, որ Նալբանդյանը իրավացիորեն բողոքել է ազգի ապաւիտութեան դեմ.

13 Առաքել վարդապետ Դաւիթեցի, «Պատմութիւն», վաղարշապատ, 1896, էջ 351—352.

14 Հովհաննես եպիսկոպոս Շահաթունյանց, «Մտորագրութիւն», Բ, էջ 77:

15 Տե՛ս «Արարատ», 1879, էջ 461.

«Բայց ազգին որ նա սիրեց, որի համար շատ քրտնեցավ,
Սյդ ազգին ես չեմ ներում, որ Մեսրոպին
այդպես մոռցավ:
Գետնափոր այն բեմին տակ սողալով՝ պետք է մտնել,
Կամ անթափանց խավարում քարն մոմով
տեսանել»¹⁶:

Գեորգ Դ մեծագործ կաթողիկոսը գործնական բայլերի է դիմում: Նա որոշում է հավերժացնել Ս. Մեսրոպի հիշատակը՝ հիմնովին կառուցել նոր և փառավոր եկեղեցի:

4. ԳԵՎՈՐԳ Դ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄ Է ՕՇԱԿԱՆԻ ԱՅԺՄՅԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Համաձայն Հայկական ՍՍՌ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարանի կաթողիկոսական դիվանի (թղթապանակ 214, վավերագիր 111), Սինոդի անդամ Գրիգոր վարդապետի հայտարարութեամբ, Գեորգ Դ կաթողիկոսը 1868 թվականին ձեռնամուխ է լինում Օշականի եկեղեցու շինութեան նախադրարարական աշխատանքներին: Այսպես, հիշյալ Գրիգոր վարդապետը զեկուցում է Գեորգ Դ կաթողիկոսին, որ Օշականի եկեղեցու համար էջմիածնի կողմից պատվիրված քարերը արդեն կտրվել են, հղկվել և քարերի ընդհանուր արժեքն է 7 000 ռուբլի:

1868 թվականից մինչև 1872 թվականը, Ս. Էջմիածնի Սինոդը ևս նախապատրաստում է այլ աշխատանքներ: Եկեղեցու շինարարության գործը հանձնվում է Ալեքսանդրոպոլի հույն վարդապետներին:

Գեորգ Դ կաթողիկոսը 1872 թվականին գրում է իր սրբատառ կոնդակը, հրավիրելով հայ ժողովրդին նյութապես սատարելու Օշականի եկեղեցու կառուցման:

Նույն թվականին, «Արարատ» ամսագրում (հուլիս, էջ 285) հրատարակվում է մի փոքր հոդված՝ «Դամբարան և եկեղեցի Սուրբ Մեսրոպ թարգմանչի հՕշական» խորագրով, որի մեջ ծանուցվում է, որ Օշականի եկեղեցու շինութեան համար նշանակված է հատուկ հանձնաժողով Օշականի գյուղացիներից, և թե եկեղեցու շինարարական աշխատանքները պետք է սկսվեն 1873 թվականի գարնանը:

Իրոք որ Օշականի եկեղեցին 1873 թվականին կառուցործան մի եկեղեցի է եղել, ինչպես այդ մասին հայտարարութեան մեջ որոշակիորեն ասվել է. «Սակայն ո՛չ ապաքեն համայն հայազնայց աններելի նախատինք է նույն երանելվույն դամբարանին այժմյան անշուք դրութիւնը և եկեղեցվույն կիսավեր և ողբալի վիճակը. արդյոք զգայուն ազգասերի

16 Մ. Նալբանդյան, «Երկեր», Երևան, 1953, էջ 32:

սիրտ կներե՞ն չճմլվիլ և աչքեր կհանդուրժեն՝ ն չփղծկել հարտասուտ՝ երբ հանդիպին այցելուության Ս. Մեսրոպեա դամբարանին և եկեղեցվուն կիսակործան շինվածույն ոգետողոր տեսարանին»¹⁷:

Գևորգ Դ-ի կողմից Օշականի եկեղեցու վերաշինությունն ավարտվում է 1879 թվականին: Նույն թվականին «Արարատ» ամսաթերթը (էջ 461) ուրախությամբ ավետում է հայ ժողովրդին Օշականի եկեղեցու ավարտումը: Գևորգ Դ կաթողիկոսը Բյուրականի իր հայրապետական ամառանոցից վերադարձին այցելում է Օշական գյուղը, անձամբ տեսնում նորակառույց եկեղեցին և իր գոհունակությունն է հայտնում ճարտարապետին: «Արարատ» ամսագիրը չի հաղորդում դժբախտաբար ճարտարապետի, շինարարների անունները, հոգաբարձությունը և մանավանդ գյուղի հասարակությունը, որոնք իրենց նվիրատվություններով, բացի շինարարությունն իրա աշխատող օտար վարպետներին ամեն օր կերակրելուց, եկեղեցու շինարարության համար իրենց միջոցներով հայթայթում են կիր, ավաղ և այլ շինանյութեր: Բացի դրանից, օշականցիք ձրիաբար իրենց սալերով բերում են բոլոր շինանյութերը և աշխատում են եկեղեցու վրա առանց վարձատրության:

Գևորգ Դ կաթողիկոսը հատուկ կոնդակով որոշում է եկեղեցու օծումը կատարել նույն թվականի հոկտեմբերի 21-ին:

«Արարատ»-ի հոդվածագիրը հիացմունքով է նկարագրում եկեղեցու օծման հանդեսին ներկա եղող ժողովրդի զգացմունքները. «Հավատացող այրեր և կանայք այնպիսի բարեպաշտական ցույցեր կերևցնեին, որ հիրավի կհիշեցնեին հայկական նախնի աստվածաշատությունը ոսկեդար»:

Օծման հանդեսից և սուրբ պատարագից հետո, եկեղեցու հոգաբարձության կողմից տրվում է ճաշկերույթ և լինում են նվիրատվություններ նորակառույց եկեղեցու պակասները լրացնելու համար: Տեղում գոյանում է 560 ռուբլի:

Օշականի եկեղեցու արևելյան մասում, պատարագի սուրբ սեղանի վրա գտնվող զանգակատան շինարարությունը ավարտվում է 1884 թվականին:

Եկեղեցու կառուցման ավարտին, արևմտյան դռան վրա, սպիտակ մարմարյա մի մեծ քարի վրա դրվում է արձանագրություն հետևյալ բովանդակությամբ.

«Ողորմաբեամբն Աստուծոյ սրբազնակաւոր Հայրապետ Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Գեորգ Դ Կաթողիկոս վերակառոյց ի հիմանց զայս եկեղեցի Օշական գեղջս և զդամբարան Մրբոյն

Մեսրոպեայ քարգմանչի մեռոյ, որ ի սմա, տօք հայոց Ռուսաստանի, յամի 1879 և Հայոց ՌՅԻԹ»:

1884 թվականին Ս. Մեսրոպի գերեզմանի վրա դրվում է նաև մարմարյա տապանաքար¹⁸, Ղարաբաղի առաջնորդ, պոլսեցի Անդրեաս եպիսկոպոսի ծախսով և Մեսրոպ եպիսկոպոս Սմբատյանի ձեռքով. «Իսկ ի վերայ հանգստարանի Ս. Մեսրոպեայ՝ յամի 1884 եղաւ ձեռամբ Մեսրոպեայ եպիսկոպոսի Սմբատեանցի՝ վէմ կճեայ, ըստ կտակի Անդրէի եպիսկոպոսի, առաջնորդի Գարապաղի և զրեցաւ յիշատակն ի վերայն»¹⁹:

Տապանաքարը կրում էր հետևյալ արձանագրությունը.

«Յամի Տեառն 441, փետրվարի 20, Վահան Ամատունի իշխանն ամփոփելով աստ յՕշական ըզմարմին սրբոյ վարդապետին մեծի Մեսրոպեայ քարգմանչին՝ կառուցեալ է ի վերայ դամբարանիս յանուն նորին զեկեղեցիս, զոր նորոգեաց յամի 1640 Փիլիպպոս կաթողիկոս և ի վերջնումս յամի 1875 նորոգեաց Գէորգ Դ կաթողիկոսն, տօք ժողովրդեան հայոց Երևանայ և այլ վիճակացն Ռուսաստանի: Իսկ զտապանս կանգնեաց ի յիշատակ՝ Կ. Պոլսեցի Անդրէաս արքեպիսկոպոսն յամին 1884 և Հայոց ՌՅԻԳ»²⁰:

Համաձայն Հ. Ղ. Ալիշանի տեղեկության, 1884 թվականին Մեսրոպ եպիսկոպոս Սմբատյանի ձեռքով նորակերտ զանգակատան գմբեթի վրա կանգնեցվում է մարդաչափ բարձրությամբ մի խաչ, որը նվիրել էին Թիֆլիսցի Ա. Թալիբյանները²¹:

Օշականի եկեղեցին իր այժմյան վիճակում միջակ մեծություն մի շենք է, քաղաքի եկեղեցիներից ավելի զեղեցիկ, որն իր մեջ կառույ է տեղավորել 800 հոգի: Պատերը բավականին բարձր են, առանց սյուների: Նախկին եկեղեցու մասին Կորյունը շատ խորաններ է հիշատակում, սակայն այժմ նորի մեջ կա միայն մի սեղան, որի տակ գտնվում է Ս. Մեսրոպի դամբարանը, որի մուտքն է բեմի աջ կողմը, որտեղ և դրվելիս է եղել ընթերցվածների գրակցը: Այդ մուտքը մինչև 1960 թվականը փակ էր, այժմ բացվել է, սակայն մուտքը դարձյալ այդտեղից չէ, այլ ձախակողմյան ավանդատնից: Կան նույնպես երկու ավանդատներ կամ խորաններ երկու կողմերում, որոնք ըստ Ալիշանի կարող են լինել Կորյունի հիշատակած խորանները:

18 Անադյանն այն դնում է 1882 թվականին, որը ճիշտ չէ: Տե՛ս «Էջմիածին», 1962, Ա, էջ 37:

19 Հ. Ղ. Ալիշան, «Արարատ», էջ 491:

20 Մարմարյա այս հին տապանաքարը մնում է դամբարանում, ինչպես այն իր տեղում կոտնենք:

21 Տե՛ս «Արարատ», էջ 191:

17 «Արարատ», 1872, էջ 285:

եկեղեցին ամբողջությամբ կառուցված է սեւագույն հրաբխային քարից՝ տուֆից. ունի երեք դուռ՝ հարավային, արեւմտյան և հյուսիսային, և 11 լուսամուտ, բացի զանգակատան փոքր լուսամուտներից:

Եկեղեցու հարավային կողմում գտնվում է վահան Ամատունի իշխանի գերեզմանը:

Հովհաննես եպիսկոպոս Շահաթունյանցը²² և Հ. Ղ. Ալիշանը²³ միաձայն հաստատում են, որ վահան Ամատունին թաղվել է Օշականում. «Մերձ յեկեղեցին ի հարաւոյ իբրև քառասուն կանգուն հեռու է բուրգ մի հնագոյն շինուածովք ի կոփածոյ քարանց և կից նմին յարեւից փոքրիկ կամարայարկ տեղի ցածագոյն՝ յորոց տանեաց վերայ կանգնեալ խաչվէմն անկեալ՝ կայ միայն սիւնաձև պատուանդանն. յայսմ տեղւոջ աւանդեն բնակիչքն լինել գերեզմանի մեծի իշխանին Վահանայ Ամատունւոյ»²⁴:

Վահան Ամատունու գերեզմանը Օշականի եկեղեցու վերանորոգության ժամանակ, 1870-ական թվականներին, շատ վատ դրության մեջ է եղել: Այսպես, 1879 թվականի «Արարատ» ամսագրում ցանկություն է հայտնվում, որ վերակառուցվի այն և այդ մասին հայրապետական պաշտոնաթերթը հայ ժողովրդին անում է հետևյալ կոչը. «Նորոգության կարոտ է Վահան Ամատունի Հայկազն մեծ իշխանի և սպարապետի դամբարանը, որ 15 քալ հեռի է եկեղեցուց և շատ անշուք դրությամբ կմնա տակավին, ուստի կհրավիրեն Վեհափառ Հայրապետը (Գևորգ Դ—Վ. Վ.) հայրենասեր և հայրենական պարծանքների բեկորներին գին դնող հայերին արժանավոր հիշատակարանով հարգել մի փառավոր հայի դամբարանը»²⁵:

Վահան Ամատունու գերեզմանի վրա այժմ գոյություն ունեցող տապանաքարը և նրա վրայի կոթողը կառուցվել են 1884 թվականին: Հետագայում, 1913 թվականին, Օշականի եկեղեցու բակում կառուցվում է նաև դպրոց, որն այժմ կոչվում է Օշականի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան դպրոց:

5. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՕՇԱԿԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետի օրոք էլ, համաձայն իր անդրանիկ կոնդակի ոգու՝ «Պիտի նորոգենք մեր հայրենի վանքերն և եկեղեցիները», հիմնովին վերանորոգման ենթարկվեցին Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան եկեղեցին, Սրբի տապանաքարը և շրջապատը:

Վերջին մի քանի տասնամյակներում Օշականի եկեղեցում վերանորոգություններ չէին եղել: Այդպիսով եկեղեցու ներսում և դրսում շատ տեղեր կարիքն ունեին վերանորոգման:

Վեհափառ Հայրապետի նախագահության տակ գործող Մայր Աթոռի ճարտարապետական հանձնաժողովը 1960 թվականին իր ծրագրում նախատեսել էր նաև Օշականի եկեղեցու և Սրբի դամբարանի վերանորոգման, եկեղեցու սալահատակման, ներքին բարեկարգության, հարավային մայթի սալահատակման և եկեղեցու շուրջ ամբողջ շրջափակի պարսպապատման աշխատանքները:

Համաձայն ծրագրի, 1960 թվականի Մայր Աթոռի շինարարական տարում Օշականի եկեղեցում կատարվեցին հետևյալ աշխատանքները. պարսպապատվեց եկեղեցու հողամասը 310 գծային մետր Արթիկ տուֆի սրբատաշ քարերով, պարիսպը արևմտյան կողմից ձևավորվեց մետաղյա ճաղերով, սալահատակվեց եկեղեցու հարավային մայթը գեղնավուն մաքուր տաշած տուֆ քարերով, եկեղեցու ներսը, ավագ սեղանի տակ, որտեղ գտնվում է Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանը, ձևավորվեց բազալտ սրբատաշ քարից, ամբողջությամբ սալահատակվեց հատակը բազալտ քարով, վերականգնվեց դամբարանը իր նախկին տեսքով, բերելով ծեփը, ինչպես նաև թաղի վրա կանգնվեց նոր, բազալտ քարից տապանաքար՝ «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց, 361+440» տապանագրությամբ: Անդրեաս արքեպիսկոպոսի կողմից 1884 թվականին ղեկավարված մարմարյա տապանաքարը, որպես սրբագործված հնություն, Վեհափառ Հայրապետի հրամանով մնաց դամբարանում:

²² Շահաթունյանց, հիշված աշխատությունը, էջ 80:

²³ «Արարատ», էջ 91:

²⁴ Շահաթունյանց, հիշված աշխատությունը, էջ 80:

²⁵ «Արարատ», 1879, էջ 461:

Դամբարան տանող նախամուտքը իր հատակով և աստիճաններով վերակառուցվեց. զետեղվեց բազալտյա հուշարձան, որի վրա պանդակվեց Մեսրոպի իսկ հորինած երկաթագիր այրուբենը, որի նախագծի հեղինակն է ճարտարապետ Բաղդիկ Արզումանյանը:

Եկեղեցու արևմտյան դռան վրայի վերնատունը հանվեց, որը փայտից էր, հնացած:

Եկեղեցին ներսից լրիվ վերանորոգվեց: Պատարագի սուրբ սեղանը, որը փայտից էր, հավանաբար Գևորգ Դ-ի ժամանակից, հիմնովին փոխվեց, փոխարինվեց նոր, խալկական սպիտակ մարմարյա սեղանով, որի հեղինակն է Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետ Ա. Գալիկյանը, իսկ կառուցողները՝ հայր և որդի Գևորգ և Նազար Պալյանները: Սեղանի այս կառուցումը պատիվ է բերում շինարար Վեհափառ Հայրապետի անվանը:

1960 թվականին զետեղված բազալտե տապանքարը հանվեց և 1962 թվականի սկզբներին դրվեց այժմյան սպիտակավուն մարմարյա տապանքարը՝ ճարտարապետ Լ. Աղոյանի նախագծով:

Եկեղեցու վերանորոգության ծախսերը հոգացին Միլանոյում բնակվող Հայկ և Թորգոմ Ղազարոսյան եղբայրները: Նույն բարերարների նվիրատվությամբ, եկեղեցին զարդարվեց նաև մեծ ջահով և վարագույրով: Բարերարները խոստացան նաև հոգալ եկեղեցու որմեքը Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի կյանքի դրվագներով նկարազարդելու ծախսերը:

Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցին, պատմական այսպիսի անցյալ ունենալով, այժմ գտնվում է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի արժանավոր հաջորդ, նորին Ս. Օծոթյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա Շինարար Հայրապետի անմիջական հոգատարության ներքո: Վեհափառ Հայրապետը միշտ այցելում է Օշական, աղոթում մեծ Սրբի գերեզմանի վրա և ի թիվս այլ վանքերի և եկեղեցիների, պայծառացնում է այս պատմական և բովանդակ հայության սրտին մոտ եկեղեցին, Ս. Մեսրոպի անվամբ և գործով կրկին անմահացած և նվիրականացած:

